

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra Historie

Kateřina Smrčková

TIŠTĚNÉ SLABIKÁŘE Z POSLEDNÍ TŘETINY 18. STOLETÍ

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.

Olomouc 2024

Čestné prohlášení

„Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou prací na téma Tištěné slabikáře z poslední třetiny 18. století zpracovávala sama. Veškeré prameny a zdroje informací, které jsem použila k sepsání této práce, byly citovány v poznámkách pod čarou a jsou uvedeny v seznamu použitých pramenů a literatury“.

.....

Kateřina Smrčková

Obsah

Čestné prohlášení	2
Úvod	4
1 Osvícenství – utváření nových vztahů	7
1.1 Osvícenští panovníci u nás	9
1.2 Snaha o alfabetizaci	11
2 Reformátoři školského systému	14
2.1.1 Nový systém nižšího školství	15
2.1.2 Kinderman a realizace reformy	16
3 Slabikář jako učební pomůcka	19
3.1 Příprava a vzdělávání učitelů	19
3.2 Metoda slabikování	20
3.3 Tisk pro potřebu škol	20
3.4 Otázka jazyka ve slabikářích	21
3.5 Rozbor slabikářů a jejich struktury	23
3.5.1 Náboženská tematika ve slabikářích	23
3.5.2 Náboženství ve škole a tištěných školních pomůckách	24
3.5.3 Texty vštěpující správné hodnoty	26
3.5.4 Vyučovací metody – tabulková metoda	28
3.5.5 Význam slabikářů	30
Závěr	31
Seznam pramenů a literatury	33
Vydané Prameny	33
Literatura	33

Úvod

Učební pomůcky jsou nedílnou součástí dnešního školství a jejich vhodné využití má vliv na kvalitu výuky. V dnešní době je učitelé k dispozici nemalé množství materiálních didaktických prostředků, ať už se jedná o didaktickou techniku, zařízení školy či školní potřeby. Učitel v době osvícenství během výuky používal především tištěné pomůcky jako byly učebnice, katechismy nebo slabikáře. Slabikář se stal jednou z učebních pomůcek osvícenské éry a v této práci se budu věnovat právě jemu.

Při bádání nad problematikou tištěných slabikářů, kterou jsem zvolila pro zpracování bakalářské diplomové práce, se zaměřím nejen na samotnou učební pomůcku, ale i na strukturu školství v poslední třetině 18. století a dobovou výchovu dětí. Přiblížím osvícenství a racionalismus jako dobové myšlenkové směry a jejich souvislost s reformami v oblasti školství a výchovy a shrnu informace o reformách v nižším školství za vlády Marie Terezie. Především se zaměřím na témata a hodnoty objevující se v textech slabikářů, ale také se zmíním o osobách, které stojí za změnami ve vzdělávacím systému. Při rozboru slabikářů se zaměřím na texty, které obsahují a na slova vyskytující se v daných textech. Kromě toho se v práci zamyslím i nad postavením náboženství a víry v systému školství a výuky.

Myslím si, že nahlédnutí na výchovu dětí v rámci systému primárního školství a způsob alfabetizace pomocí slabikářů by měly přinést další pohled na školský systém na konci 18. století. Domnívám se, že rozbor slabikářů by měl objasnit jaké postavení ve výuce měla víra a jak se v nižším školství promítly ideály osvícenství a nárůst manufakturní výroby. Dle mého názoru je zaobírání se tematikou vzdělávání a výchovy dětí zajímavé a konkrétně období osvícenských reforem je jedním z významných milníků pro školství, jak ho známe dnes.

V práci budu pracovat se dvěma slabikáři, které poslouží jako příkladová ukázka toho, jak byly dobové slabikáře strukturovány a jaké obsahovaly texty. Rozeberu obsah slabikáře od Jakoba Strassmanna s názvem *A. B. C. aneb Slabikář z kterýho se dítky naczi učili pismeny znáti, slabikovati a čisti. Ku prospěchu škol v císařských a královských zemích.*¹ Jako další ukázku dobového tištěného slabikáře jsem zvolila *Slabikář, pro sskoly w cýsašských králowských zemjch*, který byl vydán tiskárnou normální školy v Praze.²

¹ STRASSMANN, Jakob: *A. B. C. aneb Slabikář z kterýho se dítky naczi učili pismeny znáti, slabikovati a čisti. Ku prospěchu škol v císařských a královských zemích*, Praha 1777.

² *Slabikář, pro sskoly w cýsašských králowských zemjch*. Tiskárna normální školy, Praha 1793. (autor není uveden)

Doposud bylo období školských reforem realizovaných na konci 18. století jedním z velmi atraktivních témat pro historiky. Problematikou školství v době osvícenství se v poslední době zabývá například Kamil Činátl.³ Období osvícenství je jedním z častých předmětů bádání, a proto se jedná o problematiku zpracovanou v mnoha podobách. Jedním z propracovaných děl, věnujících se školství jsou *Velké dějiny zemí Koruny české: Tematická řada, Školství a vzdělanost*.⁴ S touto publikací jsem ve své práci často pracovala a čerpala z ní informace. Monografie shrnuje dlouhé dějiny školství a poskytla mi důležité informace pro mou bakalářskou diplomovou práci. Dále zmíním práci Daniely Tinkové s názvem: *Osvícenství v českých zemích I., Formování moderního státu (1740-1792)*.⁵ Tato kniha také velmi dobře shrnuje vzdělanost a reformy ve školském systému a podrobněji se věnuje době osvícenství a rozsahu změn nejen ve školství, ale i v náboženství a správě státu a jeho hospodářství.

Zmíním několik informací k dosavadnímu stavu bádání. Co se týče počtu dochovaných slabikářů, které byly vytisknuty v poslední třetině 18. století, lze se obrátit na *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*.⁶ Přibližný počet dochovaných slabikářů je nám tedy znám. Kromě výčtu slabikářů zde nalezneme i roky jejich vydání a několik informací k jejich obsahu. Informace o jejich využívání na nižších školách a rozvoj jejich tisku patřily k prvním zájmům zkoumání. Problematika slabikářů byla často zkoumána spolu s rozvojem systému nižšího školství v 18. století či tisku, a tak lze najít zmínky o slabikářích v mnoha publikacích. V počátcích zkoumání se tištěné slabikáře používaly k ucelení informací o systému nižšího školství a výuce na těchto školách. Dále sloužily i jako příklady toho, jak se v reformou nižšího školství rozšířil tisk. Nyní se studie, které pracují se slabikáři, více zaměřují na jejich obsah. Období reforem školství se věnují již zmíněné publikace výše nebo se problematikou zabývá i Miroslav Novotný.⁷ Ten se věnuje prolínání tradičních prvků a reformám ve školství. Tématu české tištěné slabikáře se doposud věnovalo nemálo odborníků, a to mnoha různými přístupy a zkoumali slabikáře z mnoha úhlů pohledu. Například Mach David se ve svém výzkumu zaměřil na tiskové písmo antikvu, které se vyskytovalo ve slabikářích a nabídl tím pohled na styl písma ve slabikářích a jeho četnost

³ ČINÁTL, Kamil: *Čtenář – produkt osvícenské reformy školství*. In: Kuděj: časopis pro kulturní dějiny Dolní Břežany, 7, č. 1-2, 2005, s. 60-72.

⁴ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny zemí Koruny české: Tematická řada, Školství a vzdělanost*. Praha 2020.

⁵ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství v českých zemích. I – Formování moderního státu (1740-1792)*. 1. vyd., Praha 2022.

⁶ TOBOLKA, Zdeněk Václav – HORÁK, František: *Knihopis českých a slovenských tisků: od doby nejstarší až do konce XVIII. století*. 2, část 8, Písmena S-V, Praha 1963.

⁷ NOVOTNÝ, Miroslav: *Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí*. In: *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha 2008, s. 148-163.

výskytu.⁸ V současné době se na slabikáře zaměřuje detailněji, zkoumá se již zmíněné písmo či význam textů a hodnoty, které vyzdvihují. Hodnotám, kterým jsou věnovány texty ve slabikáři se zabývá například Jakub Raška.⁹ Konkrétně s článkem nesoucí název *Hodnotový systém ve výuce Normální školy v Praze na přelomu 18. a 19. století* od Jakuba Rašky jsem ve své práci často pracovala. Jde tedy o téma v mnoha podobách zpracované. Tato práce by měla do dosavadního bádání přinést další pohled na systém nižšího školství. Především by měla oproti doposud zpracovaným studiím nabídnout detailnější rozbor textů a slov ve slabikářích. Pomocí rozboru textů by měla navázat na studie věnující se hodnotám uplatňovaným v primárních školách 18. století a více tak rozšířit dosavadní pohled. Smyslem práce je i detailněji nahlédnout na dva vybrané slabikáře, jelikož v mnoha dosavadních studiích se na slabikáře pouze odkazuje a příliš se s nimi nepracuje. Na slabikář *Slabikář, pro sskoly w cýsašských králowských zemjch*, se kterým jsem pracovala, odkazuje výše zmíněný Jakub Raška.¹⁰ Tato práce si proto klade za cíl věnovat větší pozornost slabikářům, jakožto pramenům.

V práci jsem pracovala s tištěnými písemnými prameny, a to konkrétně se slabikáři. Informace v nich jsem propojovala a porovnávala se sekundární literaturou. Podrobovala jsem texty ve slabikáři rozboru a zamýšlela se nad jejich významem a vlivem na žáky nižších škol. V práci jsem psala o pojmech vyskytujících se v textech a důvodu jejich volby do školních pomůcek. Cílem práce je kriticky nahlížet na pramen a rozebrat informace v prameni a v literatuře, která se věnuje stejnému tématu jako pramen. Cílem je popsat co a jak bylo vštěpováno dětem v primárním vzdělávání a jaký to mělo cíl.

⁸ MACH, David: *Českojazyčné slabikáře a čítanky z přelomu 18. a 19. století tištěné antikvou*. In: *Knihovna: knihovnická revue*, 30, č. 2, Praha 2019, s. 61-84.

⁹ RAŠKA, Jakub: *Hodnotový systém ve výuce Normální školy v Praze na přelomu 18. a 19. století: příspěvek k dějinám státu*. In: *Acta Universitatis Carolinae*, 54, č. 2, Praha 2015, s. 43–75.

¹⁰ Tamtéž, s. 43–75.

1 Osvícenství – utváření nových vztahů

Osvícenství je podle mnoha definic duchovní a myšlenkové hnutí konce 17. století, které trvalo a dále se rozvíjelo do počátku 19. století. Do dnešní doby je spjato s rozumem, vzdělaností a pokrokem. Pojem pokrok uchopuje především oproštění od upínání se k minulosti a k tradičnímu autoritativnímu uspořádání. Toto nelehké přeměrování centra zájmu z tradičních a ustálených hodnot se promítlo do všech oblastí života. Proces změn postupoval velmi pozvolně, od filozofických děl přes šlechtu a duchovenstvo až do blízkého okolí měšťanů a poddaných. Šíření nových myšlenek plynulo od vzdělaných elit ze západní Evropy, nejvíce se nový pohled na svět uchytil a dále rozvíjel ve Francii.¹¹ Rozum, jako nástroj poznání, se dostával do popředí. V počátečních vlnách osvícenství se nejen v Anglii a Francii vyskytuje vzrůstající množství intelektuálních elit, které se musely nutně vypořádat se skloubením víry a vědy. Prohlubující se znalosti ve vědních oborech a šíření nových znalostí, vedly k vytyčení základů pro získání autonomního postavení a určité samostatnosti a nezávislosti vědy na náboženství nebo moci státu.¹² Kritické uvažování a zpochybnění stávajících dogmat a autorit je spojován s odvahou lidí samostatně používat vlastní rozum, který byl doposud upozaděn a plně oddán autoritám. Mezi tyto směrodatné autority patřily otcové, panovníci a nejvyšší autorita Písmo.¹³ Jelikož tak došlo k zpochybnění stávajících pravd a systému, bylo nutné nalézt nový řád a vztahy mezi člověkem, státem i vírou. Proto se do popředí dynamické doby osvícenství dostávají reformní proudy, které upravují vztah a propojení mezi státem a jeho hospodářstvím a vírou.

Ve víře se potřeby osvícenství projevíly ve vnitřním životě církve. Lze uvést například omezení počtu svátků, úpravu nábožensky smíšených sňatků a celkové působení papeže Benedikta XIV., který byl důležitou osobou na papežském stolci a po kterém již papežství na dlouhou dobu ztratilo vliv na politické scéně Evropy.¹⁴ Pro příklad dalších reformních prvků v náboženství lze uvést i působení řádových společenství, která vznikají v 16. století v průběhu reformy církve.¹⁵ Nejvýraznějším novým řádem se stávají jezuité, kteří působili nejen v rámci misionářské činnosti, ale i jako čelní širitelé vzdělání. I přes neoblubu v některých zemích, kde byl přikládán jezuitům podíl na nepokojích a povstáních a kde docházelo k jejich vyhoštění, udrželi si po mnoho let silné postavení. To se však změnilo v roce 1773, kdy byla oficiálně

¹¹ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 25.

¹² HRBEK, Jiří: *Evropa a absolutismus v 17. a 18. století (1648-1789)*. 1. vyd. Praha 2012, s. 142.

¹³ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 24.

¹⁴ HRBEK, Jiří: *Evropa a absolutismus*, s. 129.

¹⁵ Tamtéž, s. 129

zrušena jezuitská organizace a postupně tak vliv řádu upadal spolu s oslabením papežské autority, jelikož k vydání papežské buly došlo pod nátlakem bourbonských dvorů, kterým zrušení řádu vyhovovalo.¹⁶ K novému vztahu mezi církví a státem došlo i za vlády Josefa II. Ten se pomocí církevní organizace pokusil o posílení státní správy tak, že se z duchovních stávali zemští úředníci.¹⁷ Josef II. se stejně jako jeho matka Marie Terezie zasloužil o mnoho reforem a patentů, které upravily vztahy mezi vírou, státem i člověkem. Pro četné reformy, jako příklad lze zmínit patent z roku 1871, se pro vládu Josefa druhého ustálilo označení josefinismus. Tento pojem je do dnešní doby spjat s osvětlenstvím na našem území.¹⁸ Kritické uvažování k víře prostupovalo Evropou stejně rychle jako jiné myšlenky a hodnoty osvícenství. Ve vědeckých kruzích vznikala díla uvažující nad autoritou náboženských textů či vystupující proti postihu náboženských zločinů.¹⁹ Jak se v době osvícenství mění vztah člověka k Bohu? Z Boha vnímaného jako stvořitele s aktivní účastí na osudu člověka se nyní stává pouze pasivní stvořitel.²⁰ Na toto zjevné oslabování konceptu Boha v 18. století poukázal sociolog Max Weber. Ten byl přesvědčen, že člověk nedokáže plně unést nároky, které na něj klade morálka stojící na nedostatku náboženských základů.²¹ Osvícenství se ve vztahu náboženství a státu promítlo snahou podřídit církev státu či zavedením tolerance.

Stejně jako se víra a církve setkaly s četnými změnami, tak se i stát ocitl v době, která již vyžadovala změnu. Změna musela nutně nastat, jelikož se lidé postupně odlučovali od úplného vlivu autority a zpochybňovali její absolutní pravdu. Každá země se stále narůstajícímu tlaku doby přizpůsobovala nebo vzdorovala jinak. Jedním z příkladů nově utvořeného modelu, který vznikl na vztazích mezi člověkem, státem a vírou je osvícenský absolutismus.²² Jak správně definovat osvícenský absolutismus a v čem tkvěla jeho podstata, není snadný úkol. Na tento model vládnutí různě nahlíželo nemálo odborníků. Jedním z možných vysvětlení onoho modelu je, že se jedná o vládu směřující k omezení absolutního způsobu vlády, a to především kvůli vlivu filozofie a státovědy v době osvícenství.²³ Jako další možné odůvodnění toho, proč došlo ke změně ve formě vlády, lze uvést snahu o posílení moci. Osvojení si některých osvícenských myšlenek panovníkem pouze s cílem užívat slovníku osvícenců a působit

¹⁶ HRBEK, Jiří: *Evropa a absolutismus*, s. 131.

¹⁷ Tamtéž, s. 131.

¹⁸ Tamtéž, s. 131.

¹⁹ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 26.

²⁰ Tamtéž, s. 27.

²¹ HRBEK, Jiří: *Evropa a absolutismus*, s. 163.

²² TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 26.

²³ Tamtéž, s. 39.

humanisticky a při tom ve své vládě nepodniknout výrazné kroky směřující k reformám.²⁴ I tak někteří definují pojem „osvícenský“ absolutismus. Jak se tedy panovník vyrovnával s dobovým humanistickým proudem, který prosazoval systém vlády odpovídající větší svobodě rozumu? Cílem panovníka bylo především stabilizovat svou vládu, a proto podnikal nutné reformy, které by příliš nenarušily jeho autoritu. Shora směřované reformní kroky měly napomoci udržet politický systém v nepříliš změněné podobě, ale zároveň uspokojit hlasy zdola.²⁵ Jak již bylo zmíněno cílem panovníka bylo udržet si autoritu a centralizovat svou moc, ale na straně druhé inspirovat se některými filozofickými myšlenkami své doby a začlenit do struktur vlády racionalismus. A tím se upravuje vztah třetího pilíře fungování státu v době osvícenství, a to člověka jako poddaného.

Nové pojetí blaha státu, kde má neodmyslitelnou roli poddaný jako síla moci pracovní, branné i fiskální.²⁶ Osvícenští myslitelé se snažili zlepšit každodenní život všech obyvatel. Význam poddaného tkvěl v jeho zemědělské práci. Zemědělec stál na začátku koloběhu, který hýbal s hospodářskou prosperitou a bohatstvím státu. Díky fyziokratizmus, hospodářskému modelu, který definoval bohatství státu podle míry prosperity v zemědělství a bohatství jedince v držbě půdy, se stal poddaný stěžejním činitelem na prosperitě státu.²⁷ Poddaný tak zapadal do produktivní třídy, díky níž měl nyní možnost pomýšlet na pro něj lepší podmínky ve státě. Další hospodářská politika, která taktéž viděla neoddělitelné spojení prosperity s poddaným, byla politika kameralismu. Kameralismus pojí blaho státu se spokojeností a úspěchy poddaného.²⁸ Poddaní měli možnost podílet se na blahu státu prostřednictvím již zmíněného zemědělství a obdělávání půdy, ale na druhou stranu díky centralizaci vzniká možnost druhá. Aby byl stát funkční a panovník držel moc ve svých rukou, utváří mohutný byrokratický aparát. Systém státních úředníků, kteří jsou oddaní státu, jelikož stát je platí a jejich funkce se tak stává příležitostí ke kariéře, dobrému finančnímu ohodnocení a podílení se na formování státu jako takového.²⁹ Státní úředník musel disponovat nejednou schopností a pro získání těchto schopností a dovedností bylo potřebné dostatečné vzdělání.

1.1 Osvícenští panovníci u nás

Výše zmíněný osvícenský absolutismus na našem území pronikl prostřednictvím dvou panovníků. Osvícenské panovníky reprezentuje císařovna-královna Marie Terezie a Josef II.

²⁴ Tamtéž, s. 39.

²⁵ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 40

²⁶ Tamtéž, s. 41.

²⁷ HRBEK, Jiří: *Evropa a absolutismus*, s. 153.

²⁸ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 41.

²⁹ Tamtéž, s. 42.

V Habsburských zemích se způsob vlády nazývaný jako osvícenský absolutismus prosazuje od čtyřicátých let 18. století.³⁰ Panovnice Marie Terezie označovaná za reformátorku započala své změny v jiném přesvědčení, než v jakém činil Pruský král Fridrich II. Ten své snahy o reformní změny v Prusku konal v duchu racionalismu a své postavení přisuzoval „náhodě zrození“, naproti tomu Marie Terezie své postavení odvozovala od milosti boží a nutné reformy viděla jako nezbytnost ke stabilizaci mocnosti.³¹ Panovnice stála před nelehkým úkolem, jelikož se správa habsburské monarchie stále nacházela v již zastaralé podobě, jednotlivé úřady netvořili ucelený systém a jejich pravomoci se často vzájemně překrývaly.³² S nastolením pevného hospodářství a vlády panovníci pomáhali četní rádci a úředníci. Oproti Marii Terezii, která byla vychovávána v duchu katolické víry, její rádci byli nakloněni více osvícenskému myšlení. Mezi rádce s reformní tendencí lze uvést například osobního lékaře panovnice Gerharda van Swieten³³ nebo Fridricha Wilhelma Haugwitze, který zastával podstatnou roli při zavádění nové rakouské státní správy.³⁴ Za zmínku stojí i další osvícenec, který se pohyboval v bezprostřední blízkosti Marie Terezie, a to Josef von Sonnenfels, jenž přispěl v budování pevné ekonomiky v habsburské monarchii.³⁵ Josef II. se shodoval se svou matkou v uspořádání státu a to konkrétně v tom, že je třeba provést změny s cílem modernizovat a racionalizovat, ale musí se stále jednat o absolutistické řízení státu. Josef II. jako osvícenský panovník zapsal do dějin svými státoprávními reformami, ale i církevně politickými opatřeními. Jako příklad zde zmíním jeden z jeho neznámějších počinů a tím byl toleranční patent z roku 1781, díky kterému byly protestantům a řecky-ortodoxním věřícím umožněny „soukromé náboženské obřady.“³⁶ Vláda obou panovníků se promítla i do vzdělávací politiky a na jejich kroky se dále zaměřím. Reformy ve školství vycházely z osvícenských myšlenek z dobrého vlivu vhodné výchovy a vzdělání na prosperitu nejen státu, ale i člověka. Objevila se rostoucí potřeba dostatečně vzdělaných úředníků, jež kladla vyšší nároky na dosažené znalosti a dovednosti. Panovník si tak kladl za cíl dostat pod správu vzdělávací aparát, a i zdroje informací jako byly tiskoviny,

³⁰ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 52.

³¹ HERRE, Franz: *Marie Terezie: velká žena na habsburském trůně*. Praha 1996. s. 73.

³² TAPIÉ, Victor Lucien: *Marie Terezie a Evropa: od baroka k osvícenství*. Praha 1997. s. 110.

³³ **Gerhard van Swieten** (1700–1772) reformátor rakouských univerzit a zdravotnictví a jedna z nejlivnějších osob na dvoře ve Vídni. TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 69.

³⁴ **Friedrich Wilhelm Haugwitz** (1702–1765) začínal jako úředník, který vynikal svou horlivostí a pracovitostí a jako reformátor se snažil o fungující a efektivní úřední aparát. TAPIÉ, Victor Lucien: *Marie Terezie*, s.116.

³⁵ **Josef von Sonnenfels** (1732 nebo 1733-1817) se snažil o zavedení mechanismů, které mají zajistit ekonomický růst a současně chránit pracovní sílu v oblasti vzdělávání, náboženství a zdravotnictví. TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 72.

³⁶ MAGENSCHAB, Hans: *Josef II. Cesta Rakouska do moderní doby*. Praha 2008, s.141.

keré bylo třeba směřovat pro stát žádoucím směrem.³⁷ Tohoto cíle však panovník mohl dosáhnout jen pokud se školství a tisk přesune z rukou církve do působnosti státu. V oblasti cenzury dosáhl důležitého kroku již zmíněný Haugwitz. Ten v roce 1749 prosadil změny ve věcech cenzury, které vedly k sloučení několika dohlížejších orgánů pod jeden státní orgán, i když si církev podržela dohled nad náboženskými texty.³⁸ K úplnému oproštění církve od záležitostí cenzury došlo o něco později, konkrétně roku 1772, kdy veškerá regulace knižního trhu včetně náboženských publikací spadala pod státní cenzuru.³⁹ Josef II. například vydal zákon, že zasahovat se smí pouze proti „nemravným a necudným spisům, z nichž nemůže vzejít nic poučného a osvětleného.“⁴⁰ Změna ve správě cenzury vedla automaticky k zesvětštění textů a tiskovin. Poté, co se cenzura dostala do rukou monarchie, upnul se zrak státu k vzdělávacímu systému.

1.2 Snaha o alfabetizaci

Již výše přibližované období osvícenství a především přelom 18. a 19. století se vyznačují dynamickými procesy v mnoha ekonomických, politických a sociálních oblastech. Ke změnám došlo i v oblasti pedagogiky a procesu výchovy. Cílem povznesení společnosti osvícenští myslitelé viděli v proměně jednotlivce a kde se utváří jednatel více než při samotném procesu výchovy. Mezi nejznámější jména, která volně navazovala na filozofy z období renesance, patří například Jean – Jacques Rousseau. Ten přichází s potřebou nepotlačovat individualitu člověka a spíše procesem výchovy a vzděláním individualitu člověka rozvíjet a podporovat.⁴¹ Výchova dítěte by dle něj měla být nenásilná a přirozená. Na jeho myšlenky navazoval celá řada pedagogů, kteří dále rozvíjeli oblasti pedagogiky a didaktiky, a proto doba osvícenství získala označení „století pedagogiky.“⁴² Za zmínku stojí i švýcarský pedagog Johann Heinrich Pestalozzi, jehož spisy výrazně přispěly k myšlence všeobecného vzdělávání.⁴³

Působení prvních osvícenských reforem v habsburské monarchii můžeme pozorovat již ke konci 18. století, v zemích Koruny české došlo k výraznějšímu prosazování nových trendů

³⁷ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 130.

³⁸ Tamtéž, s. 130.

³⁹ Tamtéž, s. 212.

⁴⁰ MAGENSCHAB, Hans: *Josef II.*, s. 138.

⁴¹ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 140.

⁴² Tamtéž, s. 140.

⁴³ Tamtéž, s. 141.

osvícenství až v první polovině 19. století.⁴⁴ Osvícenské reformy pronikly do všech oblastí života lidí. Pro svůj rozsah si vydobily negativní i pozitivní přijetí. Mezi nejvýraznější proměny se řadí zrušení nevolnictví, rozmach manufakturního způsobu výroby, či zkvalitnění školství.⁴⁵ Pokusy a snahy o lepší alfabetizaci se v některých protestantských zemích objevují již od konce 16. století. Jako údajný příklad pro 17. století a oblast českých zemí lze uvést slezské knížectví Olešnické. Zde se pro rok 1683 uvádí první pokus o všeobecnou školní docházku pro děti od 6–9 let.⁴⁶ Síť škol, které byly nepříliš kvalitní a jejichž síť byla nerovnoměrná, se vyznačovala nízkou docházkou a razantním rozdílem mezi školami umístěnými na venkově a těmi ve městech.⁴⁷ První výrazný krok pro zlepšení alfabetizace v zemích Koruny české učinila osvícenská panovnice Marie Terezie a její syn Josef II. Doba osvícenství, která stavěla na racionalizaci, vědění a kritickém uvažování, byla však zároveň dobou, v níž drtivá většina obyvatel disponovala vědomostmi zprostředkovanými většinou ústně. To světlo rozumu tvořila poměrně malá skupina a její znalosti a vědomosti byly neoddělitelně propojeny s úřadem či povoláním, které vykonávali a se statutem, který zastávali.⁴⁸ Znalosti obyčejných lidí, jejichž profese a stav jim neposkytly přístup k vzdělání, se lišily od vědění úředníků či jinak výše postavených obyvatel, ale nelze říct, že prostý člověk žádné znalosti neměl. Rozsah vědomostí prostého člověka nelze plně odhadnout, nicméně lze odvodit, že i rolník oplýval jistými znalostmi, které šly ruku v ruce se zkušenostmi. Ovšem jedná se o dovednosti a schopnosti nabyté především v oblasti pracovní, jako byly například znalosti o správném zpracování půdy, techniky obdělávání půdy a chovu dobytka.⁴⁹ V případě ženy se jednalo o vědění spojené s chodem domácnosti a výchovou dětí. Vědomosti nabyté z práce a z řízení chodu domácnosti nebyly jediné znalosti, které prostý člověk získal, či mu byly předány. Nelze nezmínit i morálně-sociální znalosti, které se týkaly pravidel společného soužití na vesnici nebo ve městě, dále částečná znalost právních poměrů, morálních norem spojenými s církví nebo znalost přírody⁵⁰. I když se nejedná o vědomosti nabyté díky vzdělávacímu systému, jde o široký rozsah znalostí a dovedností, který nelze opomíjet, a který vypovídá o schopnostech prostých lidí se učit a praktikovat nabyté znalosti do života. Předávání informací a znalostí tak kvůli nedostatečnému vzdělání, a snad i kvůli jeho do jisté míry nepotřebnosti v životě obyčejného

⁴⁴ MAGENSCHAB, Hans: *Josef II.*, s. 138.

⁴⁵ Tamtéž, s. 139.

⁴⁶ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 231.

⁴⁷ Tamtéž, s. 232.

⁴⁸ DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století). Díl 3. Náboženství, magie, osvícenství*. Praha 2006, s. 150.

⁴⁹ Tamtéž, s. 150.

⁵⁰ Tamtéž, s. 152.

člověka, probíhalo ústně předáváním z generace na generaci nebo bylo šířeno duchovními a církví. I přes rozsah znalostí, jež prostí obyvatelé získali čerpáním zkušeností a znalostí v průběhu osobního a pracovního života, se v dynamické době osvícenství tyto vědomosti stávaly nedostačující. Proces přeměny tradiční agrární společnosti, která byla převážně venkovská, na společnost moderní orientující se více na městské prostředí a průmysl, byl již na konci 18. století v plném proudu.⁵¹ Proto vědění zprostředkované převážně knihami a školou se stávalo nezbytným. Pracovní schopnosti lidem na venkově nescházely, ale jejich nedostatečné znalosti v oblasti obchodu a průmyslu, které nyní dominovaly v potřebách společnosti, mohli získat jen díky elementární scholarizaci. Aby se stalo elementární vzdělávání dostupnější ve více oblastech monarchie bylo třeba, aby stát vynaložil nemalé úsilí. Kromě žalostné sítě vzdělávacích zařízení v monarchii, panoval mezi lidmi chladný postoj k posílání dětí do školy. Mnozí školu viděli jako nástroj k vštěpování disciplíny a pracovitosti, tedy jen nástroj k integraci dětí do výrobního procesu.⁵² I když má proces industrializace a modernizace jistý podíl na narůstající alfabetizaci, nejednalo se nutně o na sobě závislé faktory. Jako příklad lze uvést industriálně rozvinutou Anglii na přelomu 18. a 19. století, která nedisponovala velkou mírou alfabetizace v kontrastu s velmi agrárním Pruskem, jehož rozsáhlá síť elementárních škol spolu s prosazováním všeobecné školní povinnosti vychovávala nespočet dětí.⁵³ Alfabetizace v době osvícenství se pojila s šancí vymanit se z područí pověr a omezenosti. Osvícenství poskytlo potřebný impuls k počátku plošné alfabetizace společnosti.

⁵¹ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 138.

⁵² TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 230.

⁵³ DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život*, s.156.

2 Reformátoři školského systému

Již zmíněná reforma systému vzdělání v čele se zavedením všeobecné vzdělávací povinnosti se uskutečnila z mnoha důvodů. Ať už z výše zmíněných snah upevnění moci panovníka a zabezpečením hospodářské prosperity, ke které je třeba alfabetizovaná pracovní síla nebo z důvodu dobových trendů racionalizace a osvícenství. Uvažování o reformě v oblasti základního vzdělávání se ukázalo jako nutný krok roku 1769. Poté, co na příkaz panovnice proběhla inspekce stavu dolnorakouských a hornorakouských škol, která potvrdila velké mezery v rozmístění a kvalitě škol.⁵⁴ To vedlo k prvnímu kroku v podobě uzákonění všeobecné vzdělávací povinnosti v roce 1774 vypracovanou Felbigerem a následně v roce 1789 k povinné školní docházce.⁵⁵ Reforma ve školství tak znamenala nový způsob komunikace mezi státem a poddaným, kdy se poddaný stává objektem výchovy v rámci státem regulovaného školství. Školství se tak stává cestou k hospodářské prosperitě, přijmutí a užívání novot a dobových výrobních inovací.⁵⁶ Uzákonění všeobecné školní docházky se neodmyslitelně pojí se jmény Ignaz Felbiger a Ferdinand Kindermann.

Zaháňský opat Ignaz Felbiger žil v letech 1724–1788. Felbiger se narodil v Hlohově, zřejmě absolvoval jezuitské gymnázium a následně vystudoval teologii ve Vratislavi.⁵⁷ Ignaz Felbiger si uvědomoval nedostatky a mezery ve vzdělávání a svou práci proto soustředil na boj proti zaostalosti školství. Do kontaktu s obecnou zaostalostí ve vzdělávání přišel v době, kdy byl opatem kláštera v Zaháni.⁵⁸ Při práci dozorce nad farami v regionu spadajícím pod správu kláštera, na kterém působil, si všiml nedostačující sítě farních škol. Zde také zavádí metodu založenou na hromadném vyučování žáků a odklání se tak od doposud praktikované metody jednotlivého vyučování.⁵⁹ Jako příznivce osvícenství a nových myšlenek racionalismu byl přesvědčen, že cestou ke zkvalitnění vyučování jsou lepší vyučovací metody a schopný a dostatečně vzdělaný učitel. Při zpracování reformy rakouského školství neopomenul ani nutnost, aby projekt nebyl příliš nákladný a aby školní docházka nebyla příliš dlouhá.⁶⁰ Před vydáním reformy nižšího školství v rakouských zemích byl Felbiger roku 1774 jmenován členem Dvorské studijní komise a tím získal i četné kompetence k sestavení reformy.⁶¹ Felbiger

⁵⁴ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 233.

⁵⁵ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 151.

⁵⁶ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 245

⁵⁷ Tamtéž, s. 242.

⁵⁸ Tamtéž, s. 243.

⁵⁹ ŠTVERÁK, Vladimír: *Felbiger a Kindermann – reformátoři lidového školství*. Praha 1986, s. 19.

⁶⁰ ŠTVERÁK, Vladimír: *Felbiger a Kindermann*, s. 20.

⁶¹ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 151.

se při formování vzdělávacího systému inspiroval systémem Johanna Juliuse Heckera.⁶² Objevují se nám zde nové učební metody jako jsou: postup od nejjednoduššího ke komplexnějšímu, od konkrétního k abstraktnímu nebo necvičit vše pouze nazpaměť. Metodami se Felbiger inspiroval i od Jana Amose Komenského.⁶³ Felbiger pod podporou Marie Terezie vytváří roku 1774 nový školní patent, který nabyt platnosti od ledna 1775. Patentem byla vyhlášena všeobecná školní docházka pro děti od 6 do 12 let.⁶⁴ Felbigerův plán představil pevný systém nižšího školství. Tereziánský školský řád označovaný jako Schulpatent zavedl všeobecnou vzdělávací povinnost bez rozdílu pohlaví, náboženství nebo stavu, povinnost tak spočívala v tom, že chlapci i dívky museli docházet do škol nebo být vzdělávání soukromě.⁶⁵

2.1.1 Nový systém nižšího školství

Stát přebírá monopol na vzdělávání od církve s tím, že poskytne základní vzdělání všem poddaným. Podle patentu se nižší školství skládalo ze škol triviálních, hlavních a normálních.⁶⁶ Jelikož byla vzdělávací povinnost bez ohledu na stav, vznikl systém škol tak, aby byla školská zařízení dostupná na venkově i ve městě.

Triviální školy vznikaly především na venkově a sestávaly z jedné nebo dvou tříd. Výuku zajišťoval většinou jeden učitel s podučitelem, který sloužil jako pomocník.⁶⁷ Kromě venkova, kde byly zřízeny na místech s farními kostely, byly triviální školy i v menších městech. Hlavní náplň výuky tvořilo náboženství a trivium, tedy čtení, psaní a počítání, které na venkově doplňovala praktická výuka hospodaření a ve městě výuka o průmyslu, nebyl opomíjen ani dějepis či zeměpis.⁶⁸ Učilo se většinou v jazyce, který byl vlastní pro daný region, kde se škola nacházela.⁶⁹ Síť triviálních škol vznikala postupně, například v roce 1780 se jich na venkově nacházelo kolem 500.⁷⁰

Ve větších městech byly situovány školy městské neboli hlavní. Každá škola hlavní měla být tvořena čtyřmi třídami a výuku zde zprostředkoval katecheta, který často plnil funkci ředitele školy a tři či čtyři učitelé.⁷¹ Učební plán se od škol triviálních mírně lišil. Školy

⁶² TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 243.

⁶³ Tamtéž, s. 243.

⁶⁴ Tamtéž, s. 245.

⁶⁵ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 152.

⁶⁶ Tamtéž, s. 154.

⁶⁷ Tamtéž, s. 154.

⁶⁸ ŠTVERÁK, Vladimír: *Felbiger a Kindermann*, s. 21.

⁶⁹ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 251.

⁷⁰ HERRE, Franz: *Marie Terezie*, s. 229.

⁷¹ ŠTVERÁK, Vladimír: *Felbiger a Kindermann*, s. 21.

hlavní navíc vyučovaly i němčině, latině či geometrii.⁷² Děti si v rámci přípravy na nejčastější způsoby obživy ve městech osvojovaly základy stavitelství, mechaniky nebo fyziky. Jejich cílem bylo předat žákům potřebné znalosti k vykonávání nějakého řemesla či obchodu.

Třetí typ škol, který tvořil základ systému nižšího školství byly školy normální. Učební obsah škol normálních udával normu pro školy hlavní.⁷³ Hlavní školy se nacházely v hlavních zemských městech a byly čtyřleté.⁷⁴ Učivo bylo zaměřeno na přípravu k dalšímu studiu, ale opět i do praxe. Byla zde věnována větší pozornost přírodovědným oborům. Žáci se učili kreslení, mechanice a stavitelství na vyšší úrovni než na školách hlavních. Normální školy byly v roce 1775 zřízeny v Praze, Brně a Opavě.⁷⁵ Kromě toho, že normální školy sloužily jako vzor vzdělávacího standartu pro ostatní školy, sloužily i k výchově a přípravě učitelů.

Dle vídeňského vzoru byla na Malé Straně založena dne 15. listopadu 1775 normální škola.⁷⁶ Nově založená škola v Praze tak měla stát normou ostatním školám v Čechách. Na jejím slavnostním otevření nechyběl ani Ferdinand Kinderman, který zde pronesl oslavnou řeč.⁷⁷ S normální školou v Praze jsou spojována především jména prvních ředitelů působících na této škole. Jako první byl do funkce ředitele uveden Amand Schindler, po něm funkci převzal I. V. Lenhart a jako třetí působil ve funkci dominikán Aleš Pařízek, který ve funkci působil až do roku 1822.⁷⁸ Pražská normální škola kladně ovlivnila rozvoj elementárního školství a vůbec vzdělání u nás. Kromě toho, že tedy stála vzorem ostatním školám nižšího školství, zasloužila se především o přípravu učitelů a vychovatelů, kteří tak mohli uplatňovat své pedagogické znalosti po celé zemi. Díky působení normální školy v Praze a jejích průpravných kurzů pro budoucí učitele, nastal znatelný rozvoj školství.

2.1.2 Kinderman a realizace reformy

Reforma škol nižších byla svěřena do rukou Ferdinanda Kindermana. Roku 1775 zahájila svou činnost zemská komise, která v Čechách realizovala znění nové školské reformy.

⁷² ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 154.

⁷³ ŠTVERÁK, Vladimír: *Felbiger a Kindermann*, s. 22.

⁷⁴ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 154.

⁷⁵ Tamtéž, s. 154.

⁷⁶ ŠTVERÁK, Vladimír: *Felbiger a Kindermann*, s. 44.

⁷⁷ RAŠKA, Jakub: *Hodnotový systém*, s. 54.

⁷⁸ ŠTVERÁK, Vladimír: *Felbiger a Kindermann*, s. 44.

V této komisi měl důležitou funkci Ferdinand Kindermann. Ten měl na starost vznik normální školy a výstavbu sítě nižších (primárních) škol.⁷⁹

Kinderman se narodil v roce 1740 v oblasti Šluknovska a již od mládí se u něj projevila láska k hudbě a zpěvu, své nadání rozvíjel při hře na hoboj.⁸⁰ Své vzdělání a zkušenosti s výchovou dětí získával postupně v průběhu života. Vystudoval filozofii a teologii v Praze a poté uplatňoval znalosti teorie v praxi jako vychovatel v rodině Buquoyů.⁸¹ Ferdinand Kinderman patřil mezi žáky profesora filozofie Karla Jindřicha Seibta, který zastával názor, že k základním povinnostem státu náleží šíření a podpora vzdělávání, jelikož jen tak lze zajistit nejen blaho státu, ale i blaho a spokojenost občanů.⁸² Poté od roku 1771 Kindermann působil jako farář v obci Kaplice, a zde jej zasáhla realita místní farní školy. „*Všechny děti, malé i velké, byli pohromadě v jedné místnosti. Jedny volaly, abych jim nalámal chleba, jiné chtěly nějaké mléčné jídlo a další, další – zdálo se, že nechtějí vůbec nic.*“⁸³ Kindermann byl odpůrce mechanického memorování látky a zavedl užívání názornosti. Výuka byla koncipovaná systematicky. Prvotně se děti učili číst, psát a počítat a později se vyučovala i latina či geometrie.⁸⁴ Zájem o výchovu a vzdělávání je u Kindermana patrný, při práci na školách v Kaplicích i na okolních školách úspěšně prosazoval zaháňskou metodu a kladl důraz na praktické uplatnění teorie v praxi. Jeho jméno je i v dnešní době spojováno s narůstajícím počtem škol industriálních. Součástí vyučování se staly i základy zemědělské práce nebo ruční práce, díky tomu zde můžeme spatřovat počátky industriálních škol v zemi.⁸⁵ Cílem škol industriálních bylo prvotní seznámení žáků s novými technikami a postupy v oborech a zemědělství. Již zmíněné ruční práce, které se ve výuce na těchto školách objevily, nacházely velké uplatnění zejména u dívek. Scholarizace dívek byla po dlouhou dobu zanedbávaná, a to zejména u chudších vrstev a výskyt praktických činností ve škole jako je pletení či šití, přitáhlo větší zájem o vzdělávání dívek a jejich docházka do škol rázem narostla.⁸⁶ Zlepšení v docházce dívek do škol nastalo až za vlády Josefa II., ten opakovaně vydával nařízení se snahou žalostné počty dívek ve školních lavicích změnit.⁸⁷ Nařízení se ukázala jako účinná a výsledek lze vidět na rozpínající se síti škol, která byla obohacena o školy se zvláštními dívčími třídami. Již v roce

⁷⁹ RAŠKA, Jakub: *Hodnotový systém*, s. 46.

⁸⁰ ŠTVERÁK, Vladimír: *Felbiger a Kindermann*, s. 49.

⁸¹ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 247.

⁸² ŠTVERÁK, Vladimír: *Felbiger a Kindermann*, s. 48.

⁸³ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 247.

⁸⁴ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 163.

⁸⁵ Tamtéž, s. 164.

⁸⁶ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 164.

⁸⁷ Tamtéž, s. 157.

1788 se v Čechách nacházelo přes třicet dívčích triviálních škol.⁸⁸ Ferdinand Kindermann při formování nižšího školství usiloval především o ukotvení dobrého vztahu k práci. Kladný vztah k práci, který byl dětem vštěpován v rámci výchovy, si kladl za cíl výchovou pracujícího jedince prospěšného nejen pro jeho vlastní život, ale i pro fungování a prosperitu státu.⁸⁹

⁸⁸ Tamtéž, s. 157.

⁸⁹ RAŠKA, Jakub: *Hodnotový systém*, s. 46.

3 Slabikář jako učební pomůcka

3.1 Příprava a vzdělávání učitelů

Učitelé na počátku roku 1770 čelili velkému problému v podobě velmi nízké docházky. Pouze asi 4 % všech dětí docházela do škol.⁹⁰ Znalosti a dovednosti učitelů byly taktéž tragické. Všem, čemu měli učitelé vyučovat své žáky, sami ve většině případů plně nerozuměli. Někteří učili žáky jen číst, jiní číst a psát a málo který učitel vyučoval i počítání.⁹¹ Stát pochopil, že problém špatného vzdělávání má svůj původ i v dostatečné průpravě a vzdělanosti učitelů, a i s tímto problémem se snažily vypořádat tereziánské reformy. Systém a centralismus byl pro absolutistický stát v době osvícenství vlastní, proto se propracovaný a schopný systém musel nutně zavést i do přípravy učitelů. Aby byli učitelé kvalifikováni vychovávat děti ve správných hodnotách, bylo nutné, aby i učitelé prošli přípravou, ve které si měli osvojit nejen učivo a znalosti potřebné k učení, ale i schopnosti vštěpovat dětem mravní hodnoty a dobrý vztah k práci. Vzorovým dokumentem, který popisoval nároky na dovednosti učitele se stala příručka Johanna Ignaze Felbigera, která nesla název *Knih methodní pro učitele českých škol v c. a k. zemích*.⁹² Reforma kladla nové větší nároky na učitele. Od učitele se očekávala mravnost, stejně jako tomu bylo dříve, ale přidaly se i další nároky, jako byla například trpělivost, znalost němčiny a ovládnutí učení dle zaháňské metody. K přípravě učitele do praxe sloužila *preparandia*. Jednalo se krátký kurz, který trval tři měsíce či šest až deset měsíců podle toho, zda se budoucí učitel připravoval na práci ve škole na vesnici nebo ve městě.⁹³ Tento kurz byl organizovaný na školách normálních a někdy i při školách hlavních. Kurz se věnoval metodice učení, povinnostem učitele, didaktice a vedení školních výkazů.⁹⁴ Dle délky absolvování kurzu se mohl absolvent ucházet o místo pomocného učitele na vesnici či ve městě a po dosažení 20 let a ukončení aspoň jednoho roku praxe mohl pomocný učitel složit zkoušku a stát se kvalifikovaným učitelem. Žádost o zkoušku podával kandidát školnímu dozorcovi. Při zkoušce musel budoucí učitel prokázat své schopnosti a dovednosti. Během zkoušky se pozorovalo, zda je schopen bezpečně zvládnout školní praxi a metodiku, kromě praktických dovedností v oblasti učení musel prokázat i schopnosti v administrativě.⁹⁵ Často se v počátcích zavádění reform stávalo, že byl nedostatek učitelů, kteří by měli splněnou řádnou zkoušku nebo by měli kurz na preparandiu, proto toto povolání zastávali nedostudovaní gymnazisté,

⁹⁰ KUBÁLEK, Josef: *Vývoj elementárního čtení a psaní na Moravě a ve Slezsku v XIX. století*. Olomouc 1967, s. 7

⁹¹ Tamtéž, s. 7.

⁹² TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 260.

⁹³ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 260.

⁹⁴ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 167.

⁹⁵ ŠTVERÁK, Vladimír: *Felbiger a Kindermann*, s. 47.

řemeslníci nebo vysloužilí vojáci.⁹⁶ Dle dochovaných zdrojů pracovalo v Čechách na konci 18. století kolem tří tisíc učitelů. Jejich počet postupně narůstal spolu s kvalitou a rozšířením škol a vzdělávacích institucí. Učitelé však byli nuceni vedle svého povolání vykonávat i jiné výdělečné aktivity. Mezi nejčastější formy přivýdělku patřila hudba nebo doučování. Hudbou si přivydělávali učitelé tak, že často hráli v kostele či skládali písně a mnozí z nich ve skládání hudby vynikali.⁹⁷

3.2 Metoda slabikování

Čtení, které se hlavně učilo, se učilo formou slabikování.⁹⁸ Samotné metodě slabikování se ve své studii věnuje Josef Kubálek, který zde odkazuje na dílo *Enzyklopaedisches Handbuch der Enziehungskunde*. Prostřednictvím tohoto díla, chce Kubálek přiblížit názory dobových učenců na slabikování. Cituje zde názor Samuela Heinickeho či slova Fechnera (historika německého elementárního čtení)⁹⁹: „*Má-li některý národ být a zůstat hloupý, líný a neřestný, potom metoda slabikovací jest k tomu nejlepší a nejpohodlnější cestou.*“¹⁰⁰ Tímto chtěl Josef Kubálek upozornit na panující názor na slabikování, který byl do jisté míry zapříčiněn nedostatečnou kvalifikací pedagogů. Usuzuji, že samotná kritika této metody tkví v tom, že učitelé neměli do doby tereziánských reforem a vzniku preparandií dostatečnou přípravu pro výuku a na metodě slabikování se to mohlo značně projevit. V dnešní době, kdy výuku realizují kvalifikovaní pedagogové, se stále setkáváme s uplatňováním slabikování, které slouží jakožto první krok při výuce čtení. Ve slabikáři Jakoba Strassmanna se metoda slabikování objevuje v mnoha textech, které se nacházejí před texty obsahující slova nerozdělená na slabiky.

3.3 Tisk pro potřebu škol

Pro potřebu škol zřídil tiskárnu i reformátor Jan Ignác Felbiger. Během působení v Zaháni zřizuje tiskárnu, která začíná tisknout učebnice a vydává nově koncipované metodické návody pro učitele a faráře. Návody, tedy příručku pro učitele, zveřejnil v roce 1765 a součástí příručky byl slabikář a čítanka pro německé a polské školy ve Slezsku. První český slabikář byl vydán v roce 1775 a spustil vlnu tisku čítanek a výukových příruček. Oprávnění vydávat české i německé učebnice pro školy elementární měly školy normální. Toto oprávnění získala již roku 1775 normální škola v Brně a o rok později normální škola v Praze.¹⁰¹ Marie Terezie

⁹⁶ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 260.

⁹⁷ Tamtéž, s. 262.

⁹⁸ KUBÁLEK, Josef: *Vývoj elementárního čtení*, s. 7.

⁹⁹ STRNAD, Emanuel: *Vývoj věcného učiva v českých slabikářích*. In: *Dějiny pedagogiky*, s. 581.

¹⁰⁰ KUBÁLEK, Josef: *Vývoj elementárního čtení*, s. 7.

¹⁰¹ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 154.

založila nakladatelství zřízené pro potřebu škol. Roku 1772 se započali tisknout učební pomůcky v Nakladatelství německého školského ústavu, to do roku 1780 tiskne a vydává kolem 100 titulů.¹⁰²

Učebnice, slabikáře a čítanky se kromě němčiny vydávaly i v jiných jazycích. Kromě převažujících učebnic v německém jazyce se vydávaly i učební pomůcky v češtině, polštině, srbštině a v mnoha dalších jazycích, které se v rámci habsburské monarchie vyskytovaly.¹⁰³ To lze vidět i na slabikáři Jakoba Strassmanna, který je dvojjazyčný. Jakob Strassmann, autor slabikáře, který sloužil v této práci jako příklad dobových slabikářů, byl roku 1775 jmenován vrchním vydavatelem normální školy a s tímto postem mu bylo svěřen dohled nad vydáváním veškerých školních knih v oblasti Moravy.¹⁰⁴ Strassmann působil v Brně, kde měl tiskařskou dílnu a později i obchod s knihami. Od uvedení do funkce vrchního vydavatele pro normální školy rozděloval zakázky na tisk slabikářů, učebnic, čítanek i katechismů mezi znojemské, olomoucké i brněnské tiskaře.¹⁰⁵ Tiskaři tak plnili nezbytnou funkci tisku naučných textů, ale současně se starali i o jejich distribuci. Jako příklad dalších vydavatelů tištěných knih lze zmínit Josefa Georga Trasslera či Johanna Georga Gastlema, kteří tiskli naučné knihy a měli několik zakázek na tisk učebnic a školních knih.¹⁰⁶

Nárůst vydávání knih se netýkal pouze knih naučných, ale celková knižní produkce na konci 18. zapříčinila vznik školních knihoven. Školní knihovny vznikaly z počátku jako nepříliš velké knižní sbírky při gymnáziích, ale i školách normálních. Příkladem je například vznik *Lesekabinettu* v roce 1777 při pražské normální škole, jehož cílem byla dostupnost knih a příruček pro učitele, kteří měli zájem o doplnění svých znalostí.¹⁰⁷ Vznik těchto knihoven šel ruku v ruce s preparandii. V dalších letech, na počátku 19. století, se uzákonil vznik malých knihoven pro pedagogy a vídeňskou komisí byl sestaven seznam pedagogických knih, které tyto knihovny měly obsahovat.¹⁰⁸

3.4 Otázka jazyka ve slabikářích

Jak již bylo zmíněno, vnikaly nejen slabikáře, ale i jiné tištěné pomůcky v mnoha jazycích. Jak to tedy bylo s otázkou jazyků? Marie Terezie si uvědomovala, že by pro byrokratický aparát bylo vhodnější užívat a hovořit pouze jedním jazykem, a to jazykem země

¹⁰² HERRE, Franz: *Marie Terezie*, s. 230.

¹⁰³ Tamtéž, s. 230.

¹⁰⁴ <https://typografie.mapy.mzk.cz/tiskari/81> [10.04. 2024]

¹⁰⁵ <https://typografie.mapy.mzk.cz/tiskari/81> [10.04. 2024]

¹⁰⁶ Tamtéž

¹⁰⁷ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 193.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 193.

„Landessprache“¹⁰⁹ Především pro lidi ve státní službě by bylo snazší a efektivnější, kdyby hovořili pouze jedním jazykem a to němčinou. Proto v roce 1770 vydává Státní rada své rozhodnutí o tom, že je třeba vynaložit většího úsilí do šíření a výuky němčiny.¹¹⁰ Nastal problém v podobě toho, že bylo třeba do rozsáhlého státního systému stále více lidí, ale nedostatek dostatečně kvalifikovaných a vzdělaných lidí se znalostí němčiny byl překážkou. Aby se znalost němčiny v českých zemích rychle rozšířila, přistoupil stát k několika řešením. Jedním z nich bylo, že na vyšší studia budou přijati pouze studenti, co ovládají němčinu.¹¹¹ S rostoucí výukou němčiny však rostla výuka češtiny. O jazyce, v kterém probíhala výuka na nižším školství svědčí i dochované slabikáře a jiné tištěné školské texty. Jeden ze zkoumaných slabikářů byl v češtině a druhý byl dvojjazyčný, je tedy zřejmé, že se nevyučovala pouze němčina. V našich zemích se na normálních školách vyučovalo německy, dle snahy o unifikaci správního aparátu monarchie.¹¹² Rozdíl však panoval na školách triviálních. Školy triviální se nacházely na vesnicích či v malých městech a často německy neuměli ani učitelé, kteří na školách vyučovali, proto se zde učilo v českém jazyce.¹¹³ V jakém se vyučovalo jazyce na nižších školách záleželo na jejich umístění a o jakou školu se jednalo, zda šlo o školu normální, triviální či hlavní. Hlavní školy umístěné ve městech v sobě spojovaly širokou škálu žáků a jejich koncept výuky se dle toho odvíjel. V první třídě se vyučovalo v češtině, ve třídě druhé byla výuka částečně česky a částečně německy a ve třídě třetí probíhalo vyučování pouze v němčině.¹¹⁴ Prosazování němčiny tak probíhalo postupně a výhradně díky školskému systému, který byl řízen státem. S rostoucí alfabetizací se dostávala němčina i do krajů a míst, kde měla dominantní postavení čeština. Spolu se scholarizací tak zvětšovala svou působnost a rozsah i němčina a není divu, že se původním jevem alfabetizace stala germanizace.¹¹⁵ Unifikace jazyka tak byla do jisté míry v některých oblastech nevyhnutelná. Za vlády Josefa II. se pak jazyková unifikace ještě zvýraznila, když se znalost němčina stala podmínkou pro práci v úřadech nebo k jakémukoliv vyššímu vzdělávání. Josefínské školské předpisy však nepostupovaly takovou rychlostí, jak si stát přál, a proto ještě na prahu 19. století byl nedostatek českých učitelů s dobrými znalostmi němčiny.¹¹⁶

¹⁰⁹ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 150.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 150.

¹¹¹ Tamtéž, s. 150.

¹¹² ŠTVERÁK, Vladimír: *Felbiger a Kindermann*, s. 24.

¹¹³ Tamtéž, s. 24.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 24.

¹¹⁵ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 262.

¹¹⁶ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 263.

3.5 Rozbor slabikářů a jejich struktury

Na počátečních stránkách dobových slabikářů se většinou nacházel přehled abeced. Konkrétně ve slabikáři s názvem *A. B. C. aneb Slabikář z kterýho se dítky naczi učili písmeny znáti, slabikovati a čisti. Ku prospěchu škol v císařských a královských zemích*, se na počáteční straně nachází abeceda napsaná mnoha způsoby. Jsou zde žákům představena malá česká a německá písmena, psací malá písmena či malá a velká latinská písmena v abecedním pořadí.¹¹⁷ Tento slabikář je dvojjazyčný, po otevření tištěného slabikáře se nachází texty v českém jazyce na levé straně a texty v německém jazyce na straně pravé.¹¹⁸ Naproti tomu druhý slabikář, který v práci slouží jako druhá příkladová ukázka dobového slabikáře je jednojazyčný, konkrétně v český. Výukou němčiny se škola snažila odstranit jazykovou bariéru, proto až do poloviny 19. století platilo, že se v hlavních školách vyučovalo převážně německy. Výuka ve slovanském jazyce byla umožněna na triviálních školách. Kromě dvojjazyčných slabikářů tedy vznikaly slabikáře jednojazyčné, a to nejen v německém nebo českém jazyce, ale i v jiných jazycích, jimiž se hovořilo v monarchii. Dvojjazyčné slabikáře se užívaly převážně ve městských školách. Záměrem státu bylo zpřístupnit lidem němčinu. Nejšíře a nejnáze toho stát mohl dosáhnout skrze systém nižšího školství. Kromě snah státu zpřístupnit lidem německý jazyk, běžně se k němčině přikláněli i lidé ve městech. I české rodiny zejména kvůli kariéře podporovaly své děti ve studiu a vzdělávání se v německém jazyce.¹¹⁹ Texty v německém a českém jazyce jsou tištěny psacími, tiskacími, velkými a malými písmeny.¹²⁰ Shledávám četnost stylů písmen jako velmi užitečnou a vhodnou. Dětem jsou tak představeny rozmanité podoby jednotlivých písmen. Pokud si dítě není jisté, jaké písmeno má kterou podobu, může se obrátit na abecedu tištěnou v mnoha stylech na první straně slabikáře.¹²¹

3.5.1 Náboženská tematika ve slabikářích

Stejně jako první zmíněný slabikář od Jakoba Strassmanna, je i tento slabikář koncipován metodou od nejjednoduššího ke složitějšímu. Lze tedy vidět metody dle Felbigera, jak se uplatňovaly ve slabikáři. Učivo začíná jednodušším a základním a postupně směřuje k čtení celých slov a textů. Na prvních stránkách jsou děti seznámeni s abecedou v mnoha stylech písma a poté slabikář dětem představuje často se objevující slabiky, jako například „*ba, mu, mo, tu, py*“ a mnoho dalších slabik.¹²² Plynule se po jednotlivých stránkách přechází

¹¹⁷ STRASSMANN, Jakob: *A. B. C. aneb Slabikář z kterýho se dítky naczi učili písmeny znáti, slabikovati a čisti. Ku prospěchu škol v císařských a královských zemích*, Praha 1777, s. 4–5.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 6–63.

¹¹⁹ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 408.

¹²⁰ STRASSMANN, Jakob: *A. B. C.*, s. 6–63.

¹²¹ Tamtéž, s. 4–5.

¹²² *Slabikář, pro sskoly w cýsašských královských zemjch*. Tiskárna normální školy, Praha 1793, s. 4

k jednoslabičným slovům, jako příklad uvedu slova „muž, tma, pláč, pluh.“¹²³ Následně se slova v obou slabikářích mění z jednoslabičných na víceslabičná. Víceslabičná slova nejsou hned součástí textu, ale jsou dětem představena nejprve samostatně a s oddělenými slabikami. Můžeme zde nalézt slova dvojslabičná „O=tec, fa=rář, Pan=na, Ná=rod.“¹²⁴ Zde si můžeme povšimnout, jak se v učebních textech odráží náboženská tematika či pojmy jako stát nebo zákon. Hodnoty jako víra či oddanost státu se objevují v každém naučném textu. Již u slov trojslabičných a více slabičných můžeme opět vidět slova s náboženskou tematikou. Slova jako „ná=bo=žen=ství“ nebo „ka=to=li=cký“ jsou další příklady toho, jak kooperovala víra a scholarizace.¹²⁵ Výchovný proces a školské texty se tak jako dnes snažily vytvořit z dětí mravné a řádné občany. Na konci 18. století, kdy se již osvícenství zrcadlilo snad v každé oblasti lidského života, je náboženství stále nedílnou součástí vzdělávání. I přes dobové upozadování víry a kladení většího důrazu na racionalismus a vzdělanost, jsou náboženská tematika a modlitby ve slabikářích hojně zastoupeny. Propojení školského systému a církve, je stále patrné i po tereziánských reformách, jedním z důvodů jsou například hodnoty jako mravnost, kázeň a pracovitost, které zastává školství i církve. Postava, která stojí v průsečíku školského systému a náboženství je katecheta, ten působil především na školách hlavních, kde mohl vykonávat i funkci ředitele školy a na školách normálních, kde vyučoval pouze náboženství.¹²⁶ Slabikáře obsahují taktéž desatero Božích přikázání, ta jsou psána bez metody slabikování a od tohoto textu jsou již v knihách pouze texty se slovy ucelenými, a nikoliv rozdělenými na slabiky. Náboženství mělo náležet k hlavním vyučovaným předmětům na nižších školách a náboženský základ se projevil i v ostatních předmětech.¹²⁷ Proto se náboženská tematika vyskytuje i ve slabikářích. V dnešní době se náboženský aspekt z výuky téměř vytratil a klade se větší důraz na vzdělání a znalosti. Správný postoj k víře se ve slabikářích projevuje nejen v textech a modlitbách, ale i ve slovech určených k procvičování slabikování.

3.5.2 Náboženství ve škole a tištěných školních pomůckách

Z předchozí podkapitoly je zřejmé, že se náboženská tematika odrazila i ve školních pomůckách. Konkrétně v tištěných slabikářích, o které se tato práce opírá se vyskytují slova a texty spojené s vírou. Náboženská výchova byla stále nedílnou součástí školství. Prolínala se jednotlivými předměty a výukou, a to prostřednictvím cíle vychovat zbožného a mravného

¹²³ Tamtéž, s. 3

¹²⁴ STRASSMANN, Jakob: *A. B. C.*, s. 10.

¹²⁵ *Slabikář, pro sškoly w cýsašských královských zemjch.* Tiskárna normální školy, Praha 1793, s. 8.

¹²⁶ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 154.

¹²⁷ RAŠKA, Jakub: *Hodnotový systém*, s. 65.

občana. Náboženství bylo základem kultury a bylo pro člověka něco přirozeného. Přirozeně se náboženství a víra přejímala z generace na generaci a byla neoddelitelná od lidské přirozenosti a života. Na toto propojení života obyčejného člověka a náboženství se mnoho nezměnilo ani po přesunu monopolu nižších škol z církve do rukou státu. Slabikáře nepatřily mezi jediné učební pomůcky, které obsahovaly náboženskou tematiku. I učebnice, které by se dnes mohly zdát jako méně slučitelné s náboženstvím, na konci 18. století aspoň v nějaké podobě obsahovaly náboženské texty. Příkladem je učebnice od Aleše Pařízka s názvem *Pokus o stručnou přírodovědu Čech pro mládež*, o které se zmiňuje Jakub Raška.¹²⁸ Raška popisuje obsah předmluvy učebnice a uvádí, jak autor propojuje nabyté znalosti o přírodě s mocí a schopnostmi Stvořitele. Nejedná se o ojedinělý případ, kdy se ve školních pomůckách odráží moc Boha. Dalším příkladem je i učebnice *O tělesné výchově*, která spojuje tělesnou vitalitu a zdraví člověka se schopností splnit úkol od Boha, kterým je dělat lidi šťastné.¹²⁹ Postava Boha se zrcadlila ve většině učebnic, ale jelikož učebnice svou orientací na daný předmět často upozadily náboženství, působí slabikáře jako nejvíce zasažené náboženskou tematikou a modlitebními texty. Zmínku o bohu můžeme najít skoro v každém textu ve slabikářích. „*Bůh náfs gefť dobrý Pán, on dáwá, Co nám profpiege k potrzebie: Wffak newj czlowiek, z'e kdy z'ádá, Co mu ge k geho záhubie.....Mjt wiecznau fláwu w nadziegi: We gméno Pánie fwíy krzjz'bráti, Gefť z'iwu byti w pokogi.*“¹³⁰ Příklad textu ze slabikáře je jen jedním z mnoha textů, které mají náboženskou tematiku. Děti tak přicházely do kontaktu s náboženstvím již při výuce čtení a dále své se s náboženstvím setkávaly v dalších předmětech, především v rámci náboženství.

Náboženství tvořilo hlavní náplň výuky na školách triviálních.¹³¹ Jeho hlavním cílem byla mravní výchova. Výuka náboženství se na školách v rámci systému nižšího školství lišila. Jedním z hlavních rozdílů byl vyučující. Náboženství na triviálních školách učil místní duchovní, na školách hlavních vedl náboženství katecheta. Hlavní povinností katechety bylo, aby žáci pochopily systém křesťanského učení.¹³² Poté co se děti orientovaly v systému byla již povinnost učitele, aby si žáci osvojily náboženské texty. Ty se učily pomocí memorování a na základě znalosti systému křesťanství a modliteb s náboženskými texty si pak utvářeli správný vztah k Bohu. Zbožnost se utvářela i pravidelnými bohoslužbami. Konkrétně v normální škole v Praze probíhalo náboženství v 80. letech 18. století tak, že se dle Felbigerovy metody

¹²⁸ RAŠKA, Jakub: *Hodnotový systém*, s. 65.

¹²⁹ Tamtéž, s. 66.

¹³⁰ *Slabikář, pro sskoly w cýsašských králošských zemjch*. Tiskárna normální školy, Praha 1793, s. 47.

¹³¹ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 154.

¹³² RAŠKA, Jakub: *Hodnotový systém*, s. 66.

věnovaly tři hodiny týdně společnému čtení katechismu a jedna hodina týdně byla vyhrazena katechetovi na vysvětlení obsahu katechismu.¹³³ Takto byla rozdělena dotace hodin náboženství v prvním ročníku normální školy, v dalších ročních bylo náboženství věnováno více hodin.

3.5.3 Texty vštěpující správné hodnoty

Tištěné slabikáře, které jsem použila jako příklad dobových slabikářů, obsahují v textové části modlitby, texty vyzdvihující práci, texty budující úctu k rodičům a texty, které popisují, jakými vlastnostmi by mělo dítě disponovat. Úctě k rodičům se děti naučí s pomocí textu s názvem „*Prosba djetie*.“¹³⁴ V tomto textu stojí: „...*Niz zawázan Rodiczum: Toť przináfj má Powinnoft, Mam’ gi mji k Rodiczum. Wyborné mi mjfto dáno W twé, o Bozie! Zahradie...*“¹³⁵ Žáci se během socializace ve škole vzdělávají o správném vztahu s rodiči a úctě. Úcta patřila mezi důležité hodnoty, kterými měl disponovat každý člověk užitečný pro stát, jelikož úcta byla jednou z potřebných vlastností dobrého vojáka a poslušného občana. Jakožto budoucí vojáci musí již v útlém věku děti respektovat výše postavené a potlačovat vlastnosti jako je vzdorovitost.¹³⁶ Aby obyvatelé státu disponovali příznivými hodnotami, vyučovalo se ve školách tak, aby žáci chápali nutnost ctít nejen otce a matku svou, ale panovníka a stát. Školský systém kromě alfabetyzace uplatňoval i velký vliv na celkovou výchovu dítěte, jak je vidět na četnosti textů, které se zaměřují spíše na utváření žádoucích vlastností a cností než na textech vědomostně vzdělávacích. Výchovný proces měl tedy za cíl ukotvit v dětech vhodné vlastnosti a dovednosti, a naopak potlačit problémové vlastnosti a emoce. Ruku v ruce s vírou tak vychovat zbožného občana, který by byl užitečný státu. Proto se kladl důraz na striktní disciplínu, a i praktické činnosti. Jako motivace žákům sloužili tzv. *Knihy cti*, do kterých učitel zapisoval jména studentů, kteří se chovali vzorně a měli dobrý prospěch, odměna žákům byla kromě uznání i odměna v podobě medaile či knih.¹³⁷ Jako protipól ke knihám cti sloužili *Knihy hanby* (černé knihy), do nich se zaznamenávaly například pozdní příchodu domů, čtení pod lavicí či vyrušování v hodině.¹³⁸ Tresty pro žáky se pak odvíjeli dle prohřešku, od přesazení do lavice hanby po udělení důtky. Texty tedy nebyly jediný nástroj, kterým se učitelé snažili o ukotvení správných mravů v žácích, dalším nástrojem k tomuto účelu byly již zmíněné knihy mravokárné.

¹³³ Tamtéž, s. 66.

¹³⁴ STRASSMANN, Jakob: *A. B. C.*, s. 42.

¹³⁵ Tamtéž, s. 42.

¹³⁶ RAŠKA, Jakub: *Hodnotový systém*, s. 55.

¹³⁷ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 199.

¹³⁸ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol.: *Velké dějiny*, s. 198.

Výrazné postavení tedy neměli pouze texty s náboženskou tematikou, ale i texty mravokárné a poučné. V moha modlitbách i jiných mravokárných textech, vyskytujících se ve slabikářích, můžeme nalézt výchovný aspekt, který má na žáky působit kladně.¹³⁹ Dočteme se například jak má žák žít, jak se chovat a jaké hodnoty jsou v životě důležité, především tedy hodnoty jako pracovitost a poslušnost. Ve slabikáři od Jakoba Strassmanna se nachází ku příkladu text s názvem *Proti zahálce: „Pod’te, ditky, k wczeliezce, Pilnie na ni hledjce, Gak rozumnie pracuge, Na wzitek smierzuge, Ráno, weczecr pracugie,“*¹⁴⁰ Text dětem, skrze včelu vyrábějící med, vysvětluje, jak pracovitostí dojdou k užitku a prosperitě. *Gá pak mám beyt lenochem, Prácy wyhnaut pod fochem?* V textu se odsuzuje lenost i zahálka a nabádá se v něm k rozumnému přístupu k práci.¹⁴¹ Na tomto textu oceňuji užití včely, kterou děti dobře znají, jakožto vhodný příklad. V pramenu se nevyskytovalo mnoho slov, která by byla dětem natolik známá a blízká jako je všudypřítomná včela. Domnívám se, že skrze texty objevující se ve slabikáři, stát usiloval o ukotvení hodnot a zásad dětem, kterými se z nich snaží vytvořit disciplinované a pracující obyvatele. Jak je zřejmé například u škol industriálních, které propojovali učivo s praxí a zapojovaly do učebních osnov ruční práce. Nejen vztahu k práci, ale i pracovní schopnosti a orientaci v oborech chtěl státní školský systém předat dětem. Cílem školských textů a výchovy bylo vytvořit státu užitečné občany a církvi důstojné věřící.¹⁴² Historici spatřují jako jeden z důvodů scholarizace šířící se protoindustrializaci, jelikož se můžeme setkat s dětskou prací v různých odvětvích průmyslu. Konkrétně například v textilním průmyslu, kde se uplatňovala elementárně vzdělaná mládež.¹⁴³ Škola tedy plnila funkci prvotního činitele pro správné zapojení dětí do výrobního procesu, ať už jako dětskou pomocnou sílu či dospělé alfabetizované pracující jedince. V období osvícenství nám vznikají směry, které spatřují neomezenou moc ve výchově a ve formování dítěte v nového člena společnosti a občana státu.¹⁴⁴

Dobové výchovné texty oslavují školské reformy panovníků a s tím se pojící snahy o zvýšení mravnosti a hospodářské prosperity jednotlivce a státu. Současně však texty neodsuzují stávající stavovské uspořádání státu.¹⁴⁵ Proto se ve školských textech z přelomu 18. a 19. století vyskytují starší hodnoty spolu s hodnotami novými. Jako hodnoty tradiční lze

¹³⁹ RAŠKA, Jakub: *Hodnotový systém*, s. 68.

¹⁴⁰ STRASSMANN, Jakob: *A. B. C.*, s. 40.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 40.

¹⁴² RAŠKA, Jakub: *Hodnotový systém*, s. 54.

¹⁴³ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 230.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 231.

¹⁴⁵ RAŠKA, Jakub: *Hodnotový systém*, s. 50.

uvést zbožnost a lásku k víře, které si v textech i v samotném školském systému udržely silnou pozici. Jako příklad stále velkého dosahu víry do procesu scholarizace lze uvést četné množství již zmíněných modliteb, například *Modlitby při Stolu*,¹⁴⁶ *Modlitby ranni*¹⁴⁷ nebo *Modlitba večerní*¹⁴⁸

3.5.4 Vyučovací metody – tabulková metoda

Otázkami vhodných didaktických metod a změnami v oblasti pedagogiky se v době osvícenství věnovalo mnoho myslitelů a do dnešní doby známých osobností. Nová pedagogika se od té předchozí lišila v mnoha směrech. Základní změny, které v tomto oboru nastaly se nám mohou zdát až banální a zřejmé, ale pro budoucnost vzdělávání měly velký význam. Nová pedagogika stála na jasných metodách, postupovat od jednoduššího ke komplexnějšímu a od konkrétního k abstraktnímu. Tyto postupy v učení spolu s tím, že se přestala v rámci vzdělávání cvičit pouze paměť a kladl se důraz i na porozumění učivu a schopnostem samostatně myslet a vytvářet si vlastní úsudky, položily základy dnešní pedagogiky. Na těchto pilířích stála i myšlenka Felbigera. Felbiger nepřišel s neznámými a novými myšlenkami, naopak svou didaktiku opíral o názory Komenského, které byly shrnuty ve spisech *Didactica* a *Methodus linguarum novissima*.¹⁴⁹ S inspirací nejen u Jana Amose Komenského přichází Felbiger, v rámci nového systému nižšího školství, s novými učebními metodami.

Nové metody uplatňované po tereziánské reformě v habsburské monarchii do praxe zavádějí již výše zmíněné didaktické postupy. Felbiger upravuje staré metody ve školství a soustředí se nejen na rozvoj paměti, ale i logického uvažování u žáků. Jednou z praktikovaných metod ve školství, která působila na paměť dětí, byla metoda tabulkování. Tabulkování spočívalo na tom, že učitel zapisoval zjednodušený výklad do tabulky.¹⁵⁰ Onu metodu nebo její podobné provedení, lze najít ve slabikáři s názvem *Slabikář, pro sskoly w cýsašských králowských zemjch*. V tomto slabikáři můžeme najít celkem tři tabulky, které shrnují informace, které by děti měli znát. První tabulka nese název „*O poznání pífmen*“, tabulka shrnuje informace o počtu písmen, různých způsobech jejich dělení, zmiňuje písmena dlouhá, zde nazvaná jako „*slafyté litery*“ *á, é, ó, ů, ý*.¹⁵¹ Druhá tabulka se zaměřuje na slabikování. V této tabulce jsou zahrnuta pravidla pro slabikování, například se tu uvádí

¹⁴⁶ STRASSMANN, Jakob: *A. B. C.*, s. 28.

¹⁴⁷ Tamtéž. s. 22.

¹⁴⁸ Tamtéž. s. 30.

¹⁴⁹ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 243.

¹⁵⁰ Tamtéž. s. 246.

¹⁵¹ *Slabikář, pro sskoly w cýsašských králowských zemjch*. Tiskárna normální školy, Praha 1793, s. 20.

„*Prawidła o rozdělłowani pifmen.*“¹⁵² Třetí a taktéž poslední tabulkou, kterou slabikář obsahuje se věnuje čtení. Žákům se zde vysvětluje, co znamenají jednotlivá diakritická znaménka v textech, popisuje se zde význam vykřičníku, čárky, tečky, dvojtečky a například i uvozovek. Význam uvozovek je žákům popsán jako „*znameni připomenuti na počátku a na koncy řeči, která fe z wft giného připominá*“¹⁵³ Kromě popisu diakritiky se tabulka věnuje i změnám hlasu během čtení. Popisuje se zde správná intonace hlasu na začátku věty, na konci nebo u věty rozkazovací. Pro přiblížení uvedu, jak je v tabulce popsána intonace hlasu během otázky: „*Při znameni otázky hlas drobet fe pozdwihne.*“¹⁵⁴ Tabulky se nacházejí pouze v jednom ze dvou slabikářů sloužící jako příklad dobových slabikářů, myslím si, že tabulky svůj účel jistě splnily a pomohly dětem při učení, jelikož shrnují potřebnou látku a děti se na tabulky mohou kdykoliv obrátit.

Kromě tabulkové metody, která rozvíjela paměť, se používala i metoda sokratická. Sokratická metoda nebo také katechetická metoda měla rozvíjet u žáků logické uvažování a přemýšlení. Tato metoda se prakticovala tak, že na principu dialogu se učitel snaží pomocí na sebe navazujících a propojených otázek stimulovat žáky k dedukci a na základě toho vyvodit závěr.¹⁵⁵ Tyto metody jsou popsány v prvním díle *Knihy metodní*. Tento díl se věnuje způsobu učení a popisuje metody i obsah učiva na školách. Základ tvoří již zmíněná metoda tabulková a katechetická, kromě toho se zmiňuje o velkém významu společného čtení z učebnic a obecně společné výuce.¹⁵⁶

Ani číslice nejsou v učebních pomůckách opomenuté. Nachází se na poslední stránce slabikářů. Číslice jsou zde dětem představeny ve třech podobách, konkrétně v latinských a arabských číslicích a také ve slovním zápisu.¹⁵⁷ Ve sloupci tu jsou ve všech třech formách zapsány skoro všechny číslice od 1 do 80 a dále i příklady číslic do tisíce. Slabikáře tak neobsahují čistě texty ke čtení či modlitby k modlení, ale i číslovky. Jelikož jsou číslovky součástí slabikáře, lze usuzovat, že si školský systém kladl za cíl změnit stávající situaci, v které je ve výuce počítání zanedbáno. Jak jsem již zmínila byla výuka počtů před reformou školství často opomíjena, a proto shledávám přítomnost číslic ve slabikáři jako nezbytnou.

¹⁵² Tamtéž, s. 21–23.

¹⁵³ Tamtéž, s. 25.

¹⁵⁴ Tamtéž, 26.

¹⁵⁵ TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství*, s. 246

¹⁵⁶ ŠTVERÁK, Vladimír: *Felbiger a Kindermann*, s. 35.

¹⁵⁷ STRASSMANN, Jakob: *A. B. C* s. 62–63.

3.5.5 Význam slabikářů

Kromě tabulek, které se objevily jen v jednom z uvedených slabikářů byly texty v obou slabikářích prakticky totožné. Lze tedy usuzovat, že se tištěné slabikáře v základu od sebe příliš nelišily a obsahovaly texty velmi totožné. Slabikáře vydávané v poslední třetině 18. století obsahovaly velké množství textů s náboženskou tematikou jako byla kázání, desatero či modlitby, ale velký prostor měly i texty mravokárné povzbuzující dobré chování a pracovitost. Z toho můžeme vyvodit, že publikované slabikáře a jiné školní texty obsahovaly velmi podobný základ a základní obsah učiva na školách byl tím pádem podobný.

Význam slabikářů, učebnic a čítanek byl v tom, že sloužily jako učební pomůcka, která napomáhala učitelům při výuce a při volbě látky k učení. Žáci se díky tištěným textům učili poznávat písmena i čísla, číst, psát a rozlišovat dobré vlastnosti a hodnoty od špatných. Jelikož měli slabikáře totožné texty a byly i podobně strukturované mohli sloužit i jako osnova pro učitele, kteří ne vždy měli dostatečné vzdělání. Jako osnovy pro učitele sloužily nejen slabikáře, ale i čítanky a učebnice.

Významné byly slabikáře a tištěné pedagogické pomůcky a příručky i pro tiskařský průmysl. Potřeba většího množství naučných tisků měla vliv na práci tiskáren a nakladatelství. S nárůstem naučných textů rostla i síť tiskáren. Školství a tisk se navzájem ovlivňovaly a společně přispěly k rozšíření a větší dostupnosti vzdělání a naučných textů. Narůstající alfabetizace stála na státním nižším školství a změnám v monopolu cenzury, díky kterému se tisk oprostil od plného vlivu církve a obsah vydávaných textů se tak uvolnil a rozšířil. Distribuované texty obsahovaly více světského a prostor vznikl i pro naučné a vzdělávací texty.

Podíl mají jistě i na unifikaci jazyka. Na dvojjazyčných slabikářích mohla snáze probíhat výuka němčiny a její rozšíření tak bylo dynamičtější. Je možné vidět ve slabikářích i nástroj germanizace, které se nedalo v rámci školské soustavy vyhnout.

Největší význam slabikářů však stále zůstává v jejich původním zamýšlení, a to v pedagogické pomůcce. Během výuky sloužili žákům k společnému čtení a memorování. Na množství textů se děti učili od úplných základů jako abecedy a slabikování až po čtení a odříkávání modliteb.

Závěr

Po rozboru slabikářů a po práci se sekundární literaturou jsem došla k závěru, že jeden z hlavních důvodů, které vedly stát k reformě ve vzdělávacím systému nižšího školství, byl cíl vychovat alfabetizované jedince. O alfabetizované jedince usiloval stát především z toho důvodu, že potřeboval schopné jedince, kteří by hospodářsky posílili stát. Se zvyšujícími se nároky v oborech a v úřadech bylo primární vzdělání nutné a bez něj by občan nebyl schopný odolávat konkurenci. Důvod, proč se stát začal angažovat více ve vzdělávání, byl i snaha o prosperitu státu na základě osvícenského přesvědčení, že prosperující stát jde ruku v ruce s prosperujícím a spokojeným občanem.

Jak velký podíl na vzdělávání si uchovalo náboženství lze vidět na tom, jak velkou pozornost slabikář věnoval mravním zásadám propojených s Bohem a vírou. Lze tedy po rozboru vyvodit závěr, že víra byla ve vzdělávání prostředek k ukotvení vlastností a cností, které stát vyhledával u poslušného a spořádaného občana, který by byl věrný a prospěšný panovníkovi. I přes to, že byl systém nižšího školství pod správou státu, zůstalo náboženství a jeho představitelé aspoň v malém zastoupení součástí nižšího vzdělávání. Zastoupení víry představovali duchovní představitelé vyučující náboženství na školách a katechetové. Propojení mezi státem a náboženstvím tak bylo stále do jisté míry znát. Dle mého názoru byly slabikáře dobrým příkladem toho, jak si na konci 18. století držela víra stále silnou pozici ve školských textech a primárním školství.

Slabikáře byly vhodným příkladem školní pomůcky, která si uchovala tradiční hodnoty, ale současně i osvícenské prvky. Propojovaly jak mravní hodnoty víry, tak píli a dobrý vztah k práci. Oslavu práce, která se hojně vyskytovala v textech, je možné přisoudit dobovým snahám o rozvoj manufaktur a oborů, které postupně směřovaly k protoindustrializaci. Rozbor pramene tedy ukázal, jak velké zastoupení ve školství měli i mravokárné a práci oslavující texty. Důvod textů budující dobrý vztah k práci vidím v tom, že se stát snažil prostřednictvím schopného a prosperujícího občana zajistit prosperitu státu. Ukazuje se zde, že stát si uvědomuje, provázanost mezi vzdělanými jedinci a prosperujícím státem.

Texty poskytly pohled na systém školství, jako hlavního činitele ve výchově a vzdělání dětí. Skrze pramen a literaturu se mi odkryl proces, při kterém se do čela výchovy dětí staví stát a upozaduje se výchovný aspekt církve a rodiny. Ukázalo se, že již v době osvícenství se stát snažil o výchovu dětí s morálními hodnotami a vhodnými vlastnostmi potřebnými pro blaho jedince i společnosti. Slova vyskytující se v textech nám naznačily hodnoty, kterých výchovný

proces chtěl dosáhnout, a proto jsem shledala tištěné slabikáře jako zajímavý a poučný prostředek pro přiblížení výuky na primárních školách a systému nižšího školství na konci 18. století.

Zjistila jsem, že texty a styly písma jsou v něm rozmanité a působí na děti po stránce výchovné, vzdělávací i mravokárné. Slabikáře, stejně jako současné učebnice a školství, působily na děti a jejich výchovu velmi kladně. Školské texty i samotný nový školský systém osvícenské éry se vyznačovaly změnami ve výchově a v nutnosti státu vychovávat alfabetizované jedince. Již tak můžeme vidět četné podobnosti se současným školským systémem a výchovou.

Jistě by bylo možné s pramenem v podobě slabikářů více pracovat. Lze jej využít pro další práci při studiu primárního školství na konci 18. století nebo k porovnání užívání slabikářů jako učební pomůcky dříve a dnes. Období osvícenských reforem je věnované velké množství literatury a studií a věřím, že stále jde o atraktivní prvek zkoumání. Domnívám se, že nahlížení na školské reformy skrze slabikáře je vhodné pro komplexnější probádání systému školství a výchovy. Proto si myslím, že jde o zajímavý a vhodný pramen, který nabízí velké možnosti i pro další výzkum.

Seznam pramenů a literatury

Vydané Prameny

Slabikář, pro sskoly w cýsašských králowských zemjch. Tiskárna normální školy, Praha 1793.
(autor není uveden)

STRASSMANN, Jakob: *A. B. C. aneb Slabikář z kterýho se dítky naczi učili písmeny znáti, slabikovati a čisti. Ku prospěchu škol v císařských a královských zemích,* Praha 1777.

Literatura

ČORNEJOVÁ, Ivana – KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana – KOUROVÁ, Pavlína – KRATOCHVÍL, Petr – LENDEROVÁ, Milena – NOVOTNÝ (ed.), Miroslav – POKORNÝ, Jiří – SVATOŠ, Michal – SVOBODNÝ, Petr – ŠIMEK, Jan – VÁŇOVÁ, Růžena: *Velké dějiny zemí Koruny české: Tematická řada, Školství a vzdělanost.* Praha 2020.

DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století). Díl 3. Náboženství, magie, osvícenství.* Praha 2006.

HERRE, Franz: *Marie Terezie: velká žena na habsburském trůně.* Praha 1996.

HRBEK, Jiří: *Evropa a absolutismus v 17. a 18. století (1648-1789).* 1. vyd. Praha 2012.

KUBÁLEK, Josef: *Vývoj elementárního čtení a psaní na Moravě a ve Slezsku v XIX. století.* Olomouc 1967.

MAGENSCHAB, Hans: *Josef II. Cesta Rakouska do moderní doby.* Praha 2008.

RAŠKA, Jakub: *Hodnotový systém ve výuce Normální školy v Praze na přelomu 18. a 19. století: příspěvek k dějinám státu.* In: *Acta Universitatis Carolinae*, 54, č. 2, Praha 2015, s. 43–75.

STRNAD, Emanuel: *Vývoj věcného učiva v českých slabikářích.* In: *Dějiny pedagogiky.* Kabinet pedagog. věd ČSAV Praha, s. 581–600.

ŠTVERÁK, Vladimír: *Felbiger a Kindermann – reformátoři lidového školství.* Praha 1986.

TAPIÉ, Victor Lucien: *Marie Terezie a Evropa: od baroka k osvícenství.* Praha 1997.

TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství v českých zemích I., Formování moderního státu (1740-1792).* Praha 2022.

<https://typografie.mapy.mzk.cz/tiskari/81> [10.04. 2024]